

KÖZLEMÉNYEK

GERMUSKA PÁL

A TOTÁLIS MOZGÓSÍTÁSTÓL A STRATÉGIAI TERVEZÉSIG Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971*

„A háború sorsát – írta Sztálin elvtárs 1942. február 23-i parancsában – most már nem olyan mellékes és múltó körülmény fogja eldönteni, mint a váratlanság tényezője, hanem állandóan ható tényezők: a hátszág szilárdsága, a hadsereg szelleme, a hadosztályok száma és minősége, a hadsereg fegyverzete, a hadsereg parancsnoki karának szervezőképessége” – kezdte a Tóth Károly, a Honvédelmi Tanács (HT) Titkárságának osztályvezetője 1954 novemberében a mozgósítási tervezésről szóló előadását. Majd azzal folytatta, hogy nem elégséges az ország gazdasági potenciáljának alapos megismerése, hanem mindent meg kell tenni annak „szakadatlan gyorsütemű növelése” érdekében. „Ez megköveteli tőlünk – tette hozzá Tóth –, hogy már békében kidolgozzunk olyan intézkedéseket, amelyek szükségesek a hadivágányokra való gyors áttérés előkészítésére, az áttérés hatékonyságának növelésére.” Végezetül a következőkkel lelkesítette a katonai tervezéssel foglalkozó szakembereket: „A KR-tervmunka jó előkészítése, a reális és a háborús gazdaság szükségleteit mind magasabb százalékában biztosító KR-terv lehetővé fogja tenni egy esetleges imperialista támadás idején a béketermelésről a hadigazdálkodásra való gyors és zökkenőmentes áttállást, az ország valamennyi erőforrásának a honvédelem érdekében való biztosítását, az agresszorok feletti győzelem kivívását.”¹

A tervezés, a stratégia kidolgozása, az előnyök és hátrányok mérlegelése, a lehetséges alternatívák vizsgálata, a legoptimálisabbnak vélt megoldás megtalálása évszázadok óta kulcsfontosságú része a civil és a katonai döntéshozatalnak. Minden modern haderőnek szüksége van jól felkészült tervező apparátusra, amelynek nemcsak a hadsereg minél tökéletesebb felszerelése és ellátása a feladata, hanem az erőforrások katonai és polgári felhasználása közötti optimális egyensúly kialakítása is. A nagyszabású haderőfejlesztési programokat mindig központi kormányzatok hajtották végre, és az 1920–30-as évekig az állam a civil gazdaság ügyeibe többnyire csak háborús időkben avatkozott be erőteljesen. A két háború közötti években azonban nemcsak a kiépülő totális diktatúrák, a Szovjetunió, a náci Német Birodalom és a fasiszta Olaszország vezettek be központi gazdaságirányítási rendszereket, hanem a világgazdasági válság következményeinek enyhítésére például az Amerikai Egyesült Államok is.

---

* A témához kapcsolódó kutatás az OTKA T049465. sz. pályázat támogatásával folyik. A dolgozat szerkesztett, kibővített változata a 2007. március 18. és 21. között Kingston Ontarióban megrendezett, a PIP Military History Working Group és a Royal Military College of Canada által szervezett „Strategic Planning in Peacetime” című konferencián „From a Total Mobilization to a Strategic Planning. The Story of the General Organizing Department of the National Planning Office, 1948–1971” címmel megtartott előadásomnak.

¹ Tóth Károly elvtárs 1957. november 29-i előadása: A KR-tervezés kérdései. Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-G-3-h 68. d.

A szigorúan centralizált tervgazdaság legvégletesebb formájában mégis az első szocialista országban épült ki. Az utasításos gazdaságirányítási rendszer és az erőltetett iparosítás egyik legfőbb célja kezdettől a Szovjetunió megvédése és az ehhez szükséges modern, motorizált haderő megteremtése volt. A Vörös Hadsereg Vezérkari Főnöksége 1926–27 fordulóján dolgozta ki az első nagyszabású haditerveket, mert a kapitalista világ és a bolsevik rendszer közötti háborút elkerülhetetlennek tartotta. Hamar egyértelművé vált, hogy az általános népgazdasági terv és a hadsereg felkészülési terve szorosan összefügg egymással. Ezért 1927 májusában megalakult az Állami Tervbizottság, a Goszplan Katonai Bizottsága, amely a szovjet ipar mozgósításáért volt felelős. Majd júniusban felállították a Goszplan Katonai Részlegét, amelynek hatásköre kiterjedt a hadiiparra, a közlekedésre és a szállításokra, valamint más védelmi-katonai ügyekre (hadiszíntér-előkészítés stb.). Ettől fogva a Honvédelmi Népbizottság, a Vezérkar és a Goszplan Katonai Részlege együttesen határozta meg a célokat és a követelményeket, amelyek alapján a tervbizottság kidolgozta a közép- és rövidtávú terveket.² Ugyancsak 1927 folyamán a legtöbb népbizottságnál, majd 1929-től minden fontosabb állami vállalnál is megalakultak a mozgósítási csoportok. Az 1930-as években a helyenként katonai, máshol speciális vagy mozgósítási osztálynak nevezett hivatalrészlegek foglalkoztak a hadiipari termelés, a hadszíntér-előkészítés, a háborús felkészülés és a hadsereg mindenféle egyéb ügyeivel.³ A következő két évtizedben aztán számos változás következett be a honvédelmi ügyek és a hadiipar irányításában, de a szigorú tervutasításos rendszer és a Goszplan központi szerepe változatlanul megmaradt.⁴

Az ekkoriban még piacgazdaságként működő Magyarországon az 1930–40-es évek fordulóján élénk vita folyt a központi tervezés és a növekvő állami beavatkozás szükségességéről. A tervszerű gazdálkodás fő szorgalmazója néhány civil szakemberen túl a honvéd vezérkar volt, amely más módon nem látta biztosítotttnak a közelgő háborúra való felkészülést. 1939-től Magyarország áttért a kötött gazdálkodásra, a mezőgazdaságban bevezették a kötelező beszolgáltatást. A jogi keretet mindehhez az 1939 márciusában elfogadott honvédelmi törvény (1939: II. törvénycikk) adta, amelynek további paragrafusai léptek életbe a második világháború 1939. szeptember 1-jei kitörésével. A hadiüzemmé nyilvánított gyárakban mindenhol megjelentek az üzemi katonai parancsnokok, s a vállalatok tulajdonviszonyaitól függetlenül átvették a termelés irányítását stb.⁵ A gazdaság már Magyarország hadbelépése előtt irányított gazdasággá vált, majd a háború alatt a gazdasági intézményrendszert még inkább centralizálták, s az állami költségvetés a nemzeti jövedelem egyre nagyobb hányadát: 1938-ban még csak 38%-át, 1943-ban már közel 50%-át osztotta újra.⁶

---

² Samuelson, 2000. 49–55. o.

³ Lásd részletesen *Markevich*, 2004. Az 1930-as évekbeli szovjet gazdaságmorgósítási rendszerről lásd *Davies*, 2005.

⁴ A honvédelmet és a hadiipart irányító legfelsőbb testületekről és minisztériumokról az 1920–1950-es éveket illetően lásd összefoglalóan *Barber* et al., 2000.

⁵ Lásd részletesen *Dombrády*, 2003. 21–28., illetve 37–41. o.

⁶ *Lengyel*, 1979. 294. o. A nyersanyag-gazdálkodás, a termelés- és kereskedelemkorlátozás, az árszabályozás és a munkaerő-irányítás második világháború alatti gyakorlatáról lásd uo. 296–301. o.

A második világháborús vereséget követően a magyar gazdaság újjászervezése és új-jáépítése már erőteljes szovjet beavatkozással történt. A Magyar Kommunista Párt (MKP) káderei 1945 tavaszától nemcsak elfoglalták a gazdaságirányítás kulcspozícióit (Gazdasági Főtanács, Közlekedési, Iparügyi Minisztérium stb.), hanem különféle jogszabályokkal és intézkedésekkel korlátozták a magángazdaság és a piac szerepét. 1947 februárjától rendszeressé váltak a két munkáspárt közötti tervegyeztető tárgyalások, mert a Szociáldemokrata Párt (SZDP) is támogatta a tervgazdálkodás bevezetését. Az SZDP–MKP tervgazdasági egyeztető bizottsága 1947. február 28-i ülésén meg is állapodott egy állami tervhivatal felállításáról.⁷ Az alku nyomán júliusban megszületett az 1947. évi XVII. törvény a hároméves gazdasági terv augusztus 1-jével való elindításáról és az Országos Tervhivatal (OT) felállításáról.

1947 augusztusában az MKP megszerezte az egyeduralmat, és megkezdte a szocialista rendszerbe való átmenet részletes programjának kidolgozását. A kommunista párt a hadseregben és a belügyben is erős pozíciókkal rendelkezett, de a haderő jelentősebb fejlesztését minden lehetséges módon akadályozta 1947 őszéig – pontosan azért, hogy a hatalmi harcban a polgári pártok ne támaszkodhassanak a honvédségre. 1947. november végén viszont Rákosi Mátyás, az MKP főtitkára – a Kominform szeptemberi határozatai szellemében⁸ – levélben kért J. V. Sztálintól engedélyt és segítséget a magyar hadsereg növeléséhez és felfegyverzéséhez.⁹

Az újjáalakított Magyar Honvédség létszáma ekkoriban még a 20 ezer főt sem érte el. A Honvédelmi Minisztérium (HM) Szervezési és Katonai Osztályán 1946 tavaszán készültek az első távlati fejlesztési elképzelések, amelyek egy 60–70 ezer fős, az adott szűkös helyzetben finanszírozható hadsereg kiépítésére tettek javaslatot. Az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés végül mindösszesen 70 ezer fős haderőt engedélyezett Magyarország számára. A kommunista hatalomátvételt követően 1947 decemberétől kezdődött meg az új tervek kidolgozása. A részletes ütemtervvel ellátott haderőfejlesztési programot, amely 1948 októbere és 1952 szeptembere között fokozatosan kívánta elérni 70 ezer fős maximumot, 1948. január 29-én hagyta jóvá az MKP Politikai Bizottsága (PB).¹⁰ Február 18-án a Tildy Zoltán köztársasági elnök vezette magyar delegáció Moszkvában aláírta a magyar–szovjet barátsági és együttműködési szerződést, amely katonai téren is szorosra fűzte a Szovjetunióval a kapcsolatokat. A hadsereg átszervezésével párhuzamosan megkezdődött a háttérpar kapacitásainak felmérése, majd a hadiipar fejlesztési terveinek előkészítése is. A haditermelés megszerzésére a kormány május 11-i 5380/1948. sz. rendeletével felállította az Iparfejlesztési Igazgatóságot (IFIG),¹¹ amely július 5-től az Ipari Minisztérium és a HM közös irányítása alatt működött.¹²

⁷ Politikatörténeti Intézet Levéltára 283. f. 32. cs. 26. ö. e. 8–9. o.

⁸ A Kominform első konferenciájának jegyzőkönyvét lásd *Procacci*, 1994. 35–419. o.

⁹ *Izsák – Kun*, 1994. 235. o.

¹⁰ *Okvát*, 1998. 87. o.

¹¹ MOL XIX-F-1-π 6. d.

¹² *Okvát*, 1998. 191. o.

Az OT katonai szakemberei később úgy értékelték, hogy 1948 első feléve csak a „kísérletek és tapogatózások ideje volt”. Az új célok 1948 nyarára kristályosodtak ki: egyértelművé vált, hogy a hadsereg felszerelésének hatékony javításához – a szovjet importon túl – nagyarányú hazai beruházásokra és fejlesztésekre van szükség. Komoly nehézséget jelentett ugyanakkor, hogy a hatályban lévő hároméves népgazdasági tervbe (1947–1949) a katonai és hadiipari fejlesztéseket pótlólagosan, más területek rovására kellett beilleszteni.¹³ Mindehhez immár a szükséges politikai támogatás is megvolt, hiszen a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesítésével 1948 júniusában létrehozott Magyar Dolgozók Pártja (MDP) első programnyilatkozatában „erős, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését” szorgalmazta.¹⁴

1948 őszén felgyorsult a hatalmi intézmények koncentrációja és a hadseregfejlesztés előkészítésének üteme is. A katonai és hadiipari ügyekkel foglalkozó párt- és állami vezető testületeket átszervezték.¹⁵ Az MDP KV Titkársága 1948. szeptember 7-i határozata alapján az MDP korábbi Katonai, illetve Belügyi Bizottságát Államvédelmi Bizottság néven összevonták – Rákosi Mátyás pártfőtitkár elnökletével.¹⁶ A Katonai Albizottság döntéselőkészítő testületként működött tovább 1949 februárjáig, amikor feladatkörét átvette a HM-en belül megalakult miniszteri kollégium.¹⁷

Az MDP Államvédelmi Bizottság Katonai Albizottsága 1948. szeptember 22-én döntött az Országos Tervhivatalban felállítandó katonai csoportról, valamint egy, a párt központi apparátusán belül megszervezendő Iparfejlesztési Bizottságról. Az utóbbi testületre bízták minden olyan kérdés megvitatását, amelyeknél az „ipari szempontokat kell összeegyeztetni honvédelmi szempontokkal és a hadiipar fejlesztési ütemének kérdéseivel”.¹⁸ Az Iparfejlesztési Bizottság 1948. október 23-án tartotta meg első ülését, majd december 11-én hagyta jóvá az OT katonai osztálya felállítását. E részleg feladatául azt szabták, hogy „a honvédségi szükségleteket kielégítő nyersanyag-, energia-, gépi kapacitási stb. mennyiségeket összhangba hozza az ország gazdasági életével, illetve a honvédségi vezetést a lehetőségekről és a célszerűnek látszó megoldásokról tájékoztassa”. A tervhivatali osztály ügyrendjét december 18-án fogadták el.¹⁹

Az eleinte Üzemgazdasági Osztálynak nevezett részleg működési szabályzata szerint, mint „a Tervhivatal honvédelmi osztálya képviseli a honvédelem érdekeit az országos tervgazdaságban”. Továbbá részt vesz a nemzetgazdasági tervek összeállításában, a honvédelmi beruházási tervek elkészítésében és a hadiipari üzemek telepítésében-elhelyezésében. Az osztály közvetlenül a tervhivatal elnökének alárendeltségében működött, szakirányításában pedig részt kapott a honvédelmi miniszter, illetve a honvéd vezérkar.²⁰

---

¹³ OT Általános Üzemi Főosztálya: A hadiipar és a fegyveres testületek beruházásainak szerepe a 3 és az 5 éves tervben. D. n. [1950. október körül] Hadtörténelmi Levéltár (HL) Magyar Néphadsereg iratai (MN) 1950/T 35. d. 1. cs.

¹⁴ *Izsák*, 1998. 30. o.

¹⁵ Az államvédelem, a hadsereg és a hadiipar 1948–1956 közötti állami és pártirányításáról lásd részletesen: *Germuska – Nagy*, 2004.

¹⁶ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 11. ö. e. 1. o.

¹⁷ *Okvát*, 1998. 95. o.

¹⁸ Az MDP Államvédelmi Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 84. cs. 24. ö. e.

¹⁹ MOL XIX-F-6-ee 22. d.

²⁰ A Tervhivatali „Üzemgazdasági” Osztály /Kfcs. 12/2/ ügyköre. d. n. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

Az OT Üzemgazdasági Osztályának első komoly feladata a hadiipar fejlesztési tervének kidolgozása volt, amelyet december 31-én végelegesített az MDP Államvédelmi Bizottsága.²¹ Az Üzemgazdasági Osztály legfőbb együttműködő partnere a hadsereg vezérkarának Anyagtervezési Csoportfőnöksége volt, amely előtt nem kisebb feladat állt, mint a haderő tervgazdálkodásra való áttérésének levezénylése. A szovjet tervezési rendszer minél tökéletesebb átvételét 1949 első heteitől ennél a csoportfőnökségnél is külön szovjet tanácsadó segítette P. N. Szkroznyikov ezredes személyében, aki egészen az 1956-os forradalomig teljesített itt szolgálatot.²²

1949 első hónapjaiban körvonalazódtak az 1950 és 1954 közötti évekre szóló, I. öt-éves népgazdasági terv keretei. A tervhivatal civil és katonai része közötti ellentétek okozhatták, hogy a terv első verziójából teljes egészében kimaradtak a hadsereg és a hadiipar fejlesztési költségei. A hibát hamarosan korrigálták, ami viszont egyúttal azzal járt, hogy 12 százalékponttal csökkenteni kellett az életszínvonal javításának előirányzott mértékét (44,9% helyett csak 32-33%).²³ A kidolgozás alatt álló öt éves terv sarokszámait 1949. február 17-én fogadta el az MDP PB.²⁴

Ekkortól gyakorlatilag kétféle öt éves terv létezett: egy nyilvánosságnak szóló verzió, amely az életszínvonal javítását helyezte a középpontba, valamint egy belső használatra szóló, amely már a katonai és nehézipari fejlesztéseket preferálta. A hadsereg – Moszkva által megkívánt – gyorsított tempójú fejlesztésének költségei 1949 áprilisára körvonalazódtak. A Honvéd Vezérkar Anyagtechnikai Csoportfőnöksége több mint 20 milliárd forintot irányzott elő katonai beszerzésekre, felszerelésekre, fenntartásra és beruházásokra. Az öt-éves fejlesztési programot egy, az MDP Államvédelmi Bizottsága szakbizottságaként április 6-án létrehozott testület, a Hadigazdálkodási Bizottság vitatta meg több ízben: április 23-án, május 14-én és június 7-én. Annak ellenére, hogy a program láthatóan túlfeszített volt, nem lehetett csökkenteni a keretszámokat, legfeljebb bizonyos beruházásokat 1952–53-ra áttolni. Ugyanis a szovjet elvárás egyértelmű volt: 1951. október 1-jére a magyar hadsereg képes legyen ellátni az ország védelmét, és eleget tudjon tenni nemzetközi szerződéses kötelezettségeinek (azaz akár háborúba lépni a Szovjetunió oldalán).²⁵

1949. június–július folyamán a növekvő feladatok miatt az Iparügyi Minisztérium Könnyű- és Nehézipari Minisztériumra vált szét,²⁶ és az OT-ban is átszervezések történ-

---

²¹ Az MDP Államvédelmi Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 84. cs. 14. ö. e. 1–2. p. Az iparfejlesztési terv nincs mellékelve a jegyzőkönyvhöz.

²² Szemesné, 1978. 4. o.

²³ Lásd az Iparügyi Minisztérium megjegyzései az öt éves tervvel kapcsolatban készült javaslatához. 1949. január 17. MOL M-KS 276. f. 115. cs. 29. ö. e. 144–150. o., illetve MOL M-KS 276. f. 53. cs. 19. ö. e. Az MDP PB 1949. január 20-i ülésének jegyzőkönyve, illetve MDP KV Állampolitikai Osztály előterjesztése a Politikai Bizottság részére. Az öt éves terv alapvető kérdései. 1949. január 20.

²⁴ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 21. ö. e. Az MDP PB 1949. február 17-i ülésének jegyzőkönyve, illetve OT: Az öt éves terv keretszámai, d. n.; 2. és 16–25. o. A pb-határozatban találkozhatunk első ízben a később általánosan használt „közület I.” és a „közület II.” felosztással. Az előbbi azokat az iparágakat és gazdasági területeket foglalta magába, amelyek „békében részben vagy egészben polgári szükséglet számára termelnek, és csak háborús viszonyok között állítandók át teljesen a haditermelésre”. Az utóbbi a honvédség dologi és fejlesztési szükségleteit, a tartalék készletgyűjtési szükségletet, valamint a kizárólag hadianyaggyártással foglalkozó üzemek beruházási fedezetét tartalmazta.

²⁵ Az MDP KV Titkársága 1949. április 6-i ülésének jegyzőkönyve: Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkársághoz. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 37. ö. e. 2–3., 15. o., ill. Okvách 1998. 197–203. o.

²⁶ Az 1949. június 11-én kihirdetett 1949. évi XV. törvény és a 4175/1949. (VII. 31.) Korm. rendelet a nehézipari és könnyűipari miniszter ügyköréről.

tek. Az ekkor már Általános Üzemi Főosztálynak nevezett katonai részleget ipari szakemberekkel is megerősítették.²⁷ A HM, az IFIG és az OT Általános Üzemi Főosztálya nyomására számos olyan üzem, amelyek döntően honvédelmi munkákat végeztek, az IFIG-hez csatoltak.²⁸ 1949 folyamán 21 vállalatnál és gyárnál kezdődtek meg felújítások, átépítések és rekonstrukciók. Üzemszerű hadiipari termelésről azonban még ekkor is csak feltételeken lehetett beszélni: többnyire a próbagyártásig jutottak el a gyárak.²⁹ Az OT civil része egy ideig még kardoskodott a mérsékeltebb ütemű iparosítás és az alacsonyabb beruházási ráta mellett, de az MDP Titkársága 1949. szeptember végén a feszítettebb tervvariánsnak adott zöld utat.³⁰ Az Országgyűlés 1949. december 10-i ülésén törvényként elfogadott I. öt éves terv végül szinte csak egy kívánság- és ígérletgyűjtemény volt, amely köszönőviszonyban sem állt a valós fejlesztési prioritásokkal.

Totális országmozgósítás

1949. végére Magyarország „frontországga” vált, mivel a Kominform novemberi 16-i budapesti ülésén Jugoszláviát az új háborúra készülő agresszív imperialista hatalmak körébe sorolták. A kialakult nemzetközi politikai helyzetben a szovjet és magyar stratégiák nyugati (Ausztria) és déli (Jugoszlávia) irányból várták a lehetséges támadást. Főként a második világháborús szovjet tapasztalatokból kiindulva tervezték és szervezték meg a haditermelést és a mozgósítási felkészülést. Tömeghadseregek hosszan tartó összecsapásával és elhúzódó küzdelmével számoltak. A háború kitörésekor az ország átállt volna haditermelésre, amely fokozatosan futott volna fel a maximális kapacitásig, illetve a háború folyamán további erőfeszítésekkel és átszervezésekkel még bővíteni tervezték a kapacitásokat. A békeidőben katonai cikkekkel nem foglalkozó üzemek háború idején ugyancsak kaptak volna haditermelési feladatokat. A megfelelő felkészüléshez békeidőben is nagy méretű, elkülönült hadiipart tartottak szükségesnek kiépíteni, amely a nagy létszámú hadsereg gyors ütemű feltöltésére képes (egyszeri ellátás + tartalékok). A hadiüzemek kapacitását eleve a mozgósítási, illetve háborús időszak elvárásaihoz igazították.³¹

A HM vezérkar távlatilag 13–15 hadosztály felállításával számolt békeidőszakban, amely háború esetén 30 fegyverben álló hadosztályra bővült volna. Ehhez a hadseregmérethez dolgozták ki hadiipar fejlesztési terveit, a tartalékolási és a mozgósítási előkészületeket. Mindezek figyelembevételével az OT közel 40 hadiipari üzem építésének, illetve rekonstrukciójának terveit készítette elő. Ebből tíz teljesen új telepítésű „tükörüzem” volt.³²

A hadiipar rekonstrukciójánál és az új üzemek létesítésénél is meghatározó szempont lett a „biztos háttérben” való elhelyezés. 1945 előtt a magyar hadiipari kapacitások Budapesten és a Dunántúl, illetve Észak-Magyarország hagyományos nehézipari köz-

²⁷ Jegyzőkönyv az Iparfejlesztési Bizottság 1949. július 18-i üléséről. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

²⁸ Jegyzőkönyv az Iparfejlesztési Bizottság 1949. szeptember 3-i üléséről. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

²⁹ IFIG – Beruházások 1949-ben 1949. X. 15-i állapot szerint. d. n. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

³⁰ MDP Titkársága 1949. szeptember 29-i ülésének jegyzőkönyve, illetve az MDP KV Államgazdasági Osztálya előterjesztése: MOL M-KS 276. f. 54. cs. 64. ö. e. 4., 37–39. o.

³¹ Thürmer, 1981. 23–24. o.

³² Uo. 25. o. Az 1950-ben kidolgozott hadseregstruktúráról lásd *Okvát*, 1998. 121–134. o.

pontjaiban épültek ki. Egy Magyarországot érő támadás esetén éppen ezek az ipari koncentrációk kerültek volna leginkább veszélybe. Ezért Észak- és Kelet-Magyarország addig nem iparosodott régióiban, falvak és kisvárosok külterületén, jól álcázható terepadottságokkal kerestek helyet az új üzemek többségének. A gyártókapacitások megduplázása vagy többszörözése érdekében létesültek a meglévő gyárral megegyező feladatú-profilú hadiüzemek a „hátszágban”. Ugyancsak stratégiai okokból, főként a tüzérségi löszergyártásnál, a gyártási folyamat egyes szakaszait széttelepítették: más településeken és más üzemekben folyt a részegységek gyártása, valamint a végszerelés is. (Ez a későbbiekben igen jelentős szállítási többletköltségeket okozott az érintett vállalatoknak.)

Meglévő és újonnan létesítendő hadiipari üzemek, 1949–1953³³

MEGLÉVŐ ÜZEMEK	ÚJ ÉS TERVEZETT LÉTESÍTMÉNYEK
<i>Gyalogsági fegyver</i>	
Danuvia, Lámpagyár – Budapest	Szerszám és Készülékgyár, Gyöngyös*
<i>Gyalogsági lőszer</i>	
Veszprémi Fémmfeldolgozó	Mátravidéki Fémművek, Sirok Andezit (Tömegcikk) Művek, Jobbágyi* Hajdúsági Iparművek, Téglás*
<i>Löveggyártás</i>	
Nehézszerszámgyépgyár, Miskolc	Tiszántúli Gépgyár, Debrecen**
<i>Tüzérségi gyújtó</i>	
Vadásztölténygyár, Székesfehérvár MOFÉM, Mosonmagyaróvár	Ipari Műszergyár, Iklad Finomszerelvénygyár, Felnémet
<i>Tüzérségi lőszerhüvely</i>	
Alumíniumgyár, Budapest Csepel Vas- és Fémművek	Fémnyomó és Lemezárugyár, Jászberény*
<i>Tüzérségi lövedéktest</i>	
Könnyűgépgyár, Miskolc	Prés- és Kovácsoltárugyár, Budaörs
<i>Tüzérségi lövedékek összeszerelése</i>	
Mechanikai Művek, Törökbálint	Vegyitermékek Gyára, Onga**
<i>Robbanóanyagok</i>	
Nitrokémia Ipartelepek, Balatonfüzfő	Észak-magyarországi Vegyiművek, Sajóbábony VS Üzem. Nógrádverőce***
<i>Tömény salétromsav</i>	
Péti Nitrogénművek, Várpalota	Berentei Nitrogénmű (Borsodi Vegyi Kombinát), Kazincbarcika
<i>Repülőgép nagyjavítás</i>	
Pestvidéki Gépgyár, Szigethalom	Hajdúsági Gépgyár, Debrecen***

Megjegyzések:

- * A gyár elkészült, de a hadiipari kapacitás már nem épült ki, vagy ha igen, érdemi haditermelést nem folytatott.
- ** A létesítmények építését megkezdték ugyan, de korai szakaszban félbeszakították a beruházást, és soha nem fejezték be.
- *** Az építkezést már el sem kezdték.

³³ Forrás: Felsorolás a KGM/B vállalatairól. 1959. október 23. HL MN 1964/T 68/016/29/1.

Az ország háborús mozgósításának elvi és szervezeti kereteit a HM Miniszteri Kollégiuma vitatta meg 1949. május 10-én, majd szeptember 9-én. A testület az alábbi alapelveket határozta meg:

- Az országmozgósítási munkákat egyetlen koordinációs szervnek kell irányítania, amelyet az OT-ben állítanak fel.
- A védelmi kiadások tervezése az OT feladata és felelőssége.
- A háborús és békeidőszaki követelményeket a hadsereg vezérkara dolgozza ki, és átadja az OT-nak.
- Minden fontosabb minisztériumban létre kell hozni az országmozgósítással és katonai kérdésekkel foglalkozó (fő)osztályokat.
- Az országmozgósítási munka fedőneve: Koordinációs és Racionalizálási Munka, „KORA” (később „KR”).³⁴

Az országmozgósítási előkészületeket a határozatnak megfelelően ettől fogva az OT Általános Üzemi Főosztálya fogta össze, amely 1950 márciusára készült el az MDP Államvédelmi Bizottságának szóló előterjesztésével. „A kapitalista környezet, az imperialisták agresszív politikája és a hazánkban épülő szocializmus megvédése szükségessé teszi az ország ipari mozgósításának előkészítését. – indokolta a főosztály a javaslat elkészítését, majd így folytatta: – Ennél a kérdésnél is elsősorban a Szovjetunió tapasztalataira támaszkodunk. Ahogy a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának eredményei is mutatják, az ipar mozgósítása helyesen csak a szocialista tervgazdálkodásban valósítható meg, és így a múlt háborúból rendelkezésünkre álló helyi anyagból is csak azt szűrhetjük le, hogyan nem szabad a kérdéshez nyúlni. A hadigazdálkodást is meg kell tervezni. A tervezésnél felhasználjuk a HM kezdeményezésére a minisztériumokban felállított KR-szerveket, elsősorban a Nehézipari Minisztérium Ipar-nyilvántartási Főosztálya eddigi munkája eredményeit. [...] De miután az esetleges imperialista provokáció idejével nem számolhatunk, ugyanakkor, amikor a perspektivikus tervek készítés módszereit is alkalmazzuk, évenként új tervet kell készíteni a közben eltelt idő változásainak figyelembe vételével. A hadigazdálkodás terve permanens terv.”³⁵ Az OT Általános Üzemi Főosztálya a szigorúan központosított hadigazdálkodás és mozgósítás legfőbb irányítójának az Államvédelmi Bizottságot kívánta megtenni. A vezérkar ezzel szemben egy, az Államvédelmi Bizottság alárendeltségében működő operatív hivatalra kívánta rábízni a koordinációs-mozgósítási (KR-) szervek irányítását.³⁶

Az 1950 júniusában kirobbant koreai konfliktussal a hidegháború – lokálisan ugyan, de – forró háborúvá változott, amit a szovjet blokk országai közvetlen világháborús fenyegetésként éltek meg. A hadikészültség mielőbbi eléréséhez ezért mind feszítettebb ütemet diktált a magyar katonai és a pártvezetés is. A hazai hadiiparban eközben azonban kaotikus állapotok uralkodtak. Párhuzamosan folyt az új üzemek tervezése és építése, a hadsereg igényei napról napra változtak, állandósult a hajsza, gyakorlatlan volt a munkaerő stb. Ráadásul az ipar nem volt felkészülve a szovjet katonai licenck fogadására: a dokumentáció-

³⁴ Thürmer, 1981. 23–24. o.

³⁵ OT Általános Üzemi Főosztálya: MDP Államvédelmi Bizottságának az ipar mozgósítási terve tárgyában. 1950. március. HL MN 1950/T 33. d. 4. cs.

³⁶ Uo.

kat sok helyen egy év alatt sem tudták lefordítani, a szovjet technológiai utasításokat pedig nem tudták, vagy nem lehetett betartani az eltérő, illetve más szabvány szerinti nyersanyagok miatt. A halmozódó problémák miatt a Nehézipari Minisztérium, a hadsereg és a tervhivatal egyaránt rendszeresebb és szorosabb konzultációt szorgalmazott.³⁷

A mozgósítási munkák irányítására és a tárcaközi koordináció ellátására végül egy új kormányzati szervet hoztak létre. A Minisztertanács 1950. szeptember 22-i ülésén döntött az Üzemgazdasági Tanács felállításáról. A tanács elnökévé Gerő Ernő államminisztert, tagjaivá Farkas Mihály honvédelmi minisztert, Vas Zoltán tervhivatali elnököt, Zsofinyecz Mihály nehézipari minisztert, Friss Istvánt, az MDP Államgazdasági osztályának vezetőjét, valamint Székely Béla vezérőrnagy vezérkari főnököt nevezték ki. Az előterjesztés pontosan meghatározta a testület ügykörét: „Az Üzemgazdasági Tanács feladata az ország népgazdasági mozgósítási tervének elkészítése, a termelés, a munkaerő elosztás, közlekedés irányelveinek megállapítása, a minisztériumok és a Tervhivatal idevonatkozó terveinek jóváhagyása és általában a háborús gazdálkodás előkészítésével kapcsolatos szervezeti rendszabályok megállapítása.”³⁸

Az Üzemgazdasági Tanács szervezetéről és munkarendjéről saját hatáskörben, az 1950. október 23-i alakuló ülésén intézkedett.³⁹ A testület a hadigazdálkodás legfőbb irányító szerveként definiálta magát, amely összefogja és irányítja az ország honvédelméért érintő összes gazdasági jellegű kérdést. Határozatai a szakminiszterekre és a központi állami hivatalok vezetőire kötelező érvénytel bírtak. A határozat leszögezte, hogy a tanács irányítja a szakminisztériumok, az Országos Tervhivatal és az egyéb állami szervek hadigazdasággal-hadiiparral kapcsolatos munkáját. Az Üzemgazdasági Tanács konkrét feladatait többek között a következőkben határozták meg: az országmozgósítási hálózat kiépítése és segítségnyújtás a szakminisztériumoknak a hálózat helyes megszervezésére; az Országos Tervhivatallal és a Honvéd Vezérkarral együtt az országmozgósítási terv előkészítése és jóváhagyása; az országmozgósítási munka folyamatos irányítása és ellenőrzése. Az ország honvédelme szempontjából az anyag- és árutartalékolási és gazdálkodási terv elbírálása és a tartalékolási terv megvalósításának folyamatos ellenőrzése.

1950 októberétől egy hatalmas, hierarchikus mozgósítási apparátus kiépítése kezdődött meg. A Nehézipari Minisztériumban elsők között hozták létre a KR-szervezetet, amely egy 1950. november végi jelentés szerint a főhatóságnál 16 főállású előadó és 3 gépiró foglalkoztatását jelentette. 1951. január végéig pedig 52 főállású KR-összekötőt kívántak munkába állítani a stratégiai fontosságú vállalatoknál.⁴⁰

1951 januárjában az Üzemgazdasági Tanács utasítása alapján⁴¹ elkészült a minisztériumok és más főhatóságok KR-szabályzatának tervezete. A javaslat 4 csoportra bontva

---

³⁷ Jegyzőkönyv az 1950. augusztus 31-én a Nehézipari Minisztérium (NIM) I. Főosztálya tanácstermében tartott értekezletről. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

³⁸ Jegyzőkönyv az 1950. évi szeptember 22-én tartott minisztertanácsról. MOL XIX-A-83-a 57. d. 353. sz. jegyzőkönyv. 1–2. o. A vezérkari főnöki poszton történt változás miatt rövid idővel később Székely helyett Bata István vezérőrnagyot delegálta a Minisztertanács az Üzemgazdasági Bizottságba. Jegyzőkönyv az 1950. évi október 20-án tartott minisztertanácsról. MOL XIX-A-83-a 57. d. 357. sz. jegyzőkönyv. 1. o.

³⁹ Jegyzőkönyv az Üzemgazdasági Tanács 1950. október 23-án tartott első rendes üléséről. MOL XIX-F-6-a 105. d.

⁴⁰ A NIM és az alája tartozó üzemek KR szervezetének tervezete. 1950. november 28. MOL XIX-F-6-ee 21. d.

⁴¹ Az ÚT 38/6/1951. sz. határozata. A KR hálózat kiépítésével kapcsolatos jelentés. 1951. január 18. MOL XIX-F-6-a 105. d.

adta meg az országos KR-hálózat feladatait: tervhivatal, termelő minisztériumok (köztük a január 1-jei hatállyal tovább osztódó ipari tárcákkal: Kohó- és Gépipari Minisztérium, Nehézipari Minisztérium és Könnyűipari Minisztérium), gazdálkodó minisztériumok (mint a Pénzügyminisztérium, a kereskedelmi minisztériumok), valamint az igazgatási minisztériumok (igazságügyi, külügy, népművelési stb.) és más főhatóságok (Munkaerő-tartalékok Hivatala, Központi Statisztikai Hivatal stb.) számára. A dokumentum hat oldalon sorolta a főhatóságok feladatait a népgazdaság mozgósítási felkészítése, mozgósítása és a háborús gazdálkodásra való átállás tervezése területén.⁴²

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. március 15-én hagyta jóvá a KR-szervek végleges szervezeti és működési szabályzatát. A határozat szerint az Üzemgazdasági Tanács irányította a KR-hálózatot: megadta az irányelveket és a minisztériumok feladatát, valamint összehangolta a végrehajtást. Három szintet hoztak létre: a felsőfokú KR-szerveket a minisztériumok központi egységeinél, a középfokúakat a minisztériumi főosztályokon és osztályokon, valamint az alsófokú KR-szerveket – a vállalatoknál és üzemeknél. A szabályzat szigorúan meghatározta az iratkezelés, tárolás, ügyintézés módjait és titkossági fokozatait, valamint előírta minden KR-szervezetben közreműködő számára a titoktartási nyilatkozat aláírását is.⁴³

A minisztériumok és főhatóságok KR-szerveinek létszáma a hálózat teljes kiépítését követően meghaladta a kétszáz főt, sőt légtalmi és légvédelmi szakemberekkel bővült.⁴⁴ A KR-tervezés 1951. szeptemberében kidolgozott alapelveiben „az imperialisták mind nyíltabb háborús készülődésére” hivatkozva írták elő a mozgósítási felkészülés három szakaszát. A KR-terv fejlesztési szakaszában az ország honvédelmi ütőképességének növelése érdekében a folyó népgazdasági terven keresztül kellett végrehajtani az előkészületeket: a készletfeltöltést, a tartalékolást, az infrastruktúrafejlesztést, a próbagyártást, a felszerszámozást, valamint a háborús jogszabályok és intézkedések elkészítését. A második, mintegy három hónapos intézkedési szakasz a mozgósítás elrendelésétől lépett volna érvénybe, és a népgazdaság teljes átállásig tartott volna. Ekkor kellett volna megtörténnie az egyes iparágak, vállalatok, üzemek és állami szervezetek mozgósítási átállásának; az üzemek és intézmények esetleges áttelepülésének; a munkaerő átcsoportosításának stb. A harmadik szakasz pedig az lett volna, amikor a KR-terv alapján az egész gazdaság haditermelés céljainak alárendelten dolgozik. Az OT az üzemi szintig kidolgozandó KR-tervekhez a több mint 300 féle anyag-, áru- és gépmérlegen túl szállítási, munkaerő- és pénzügyi mérlegeket is összeállított. Ellátta továbbá a minisztériumokat és a tervező apparátusokat a cikkenkénti termelési keretszámokkal és az anyagkeret számokkal – negyedévenkénti, valamint megyei bontásban is.⁴⁵

A rendkívül részletes és aprólékos, ugyanakkor szigorúan központosított tervezés írásai apparátus mozgatóját tette szükségessé. 1951. októberére ehhez az OT-nak öt általa-

---

⁴² Előterjesztés az ÜT-hez a KR feladata és szervezeti felépítése tárgyában. 1951. január 24. MOL XIX-F-6-ee 21. d.

⁴³ Az ÜT 78/10/1951. sz. határozata. MOL XIX-G-3-h 68. d.

⁴⁴ 1953. augusztusában 249 főt tett ki a mozgósítási szervezet létszáma: ebből KR-rel foglalkozott 184 fő és légtalammal 65 fő. A HT 181/15/1953. sz. határozata. 1953. augusztus 10. HL MN 1956/T 47. d. 5. cs.

⁴⁵ Az ÜT 260/24/1951. sz. határozata az 1952. évi KR tervkészítés módszeréről. 1951. szeptember 25. MOL XIX-F-6-a 105. d.

nos igazgatási egységbe szervezve 8 elvi főosztálya és 12 szakfőosztálya működött. A XIX-es kódszámot viselő Általános Üzemi Főosztálynak pedig a következő részlegei voltak: Távlati Tervezési Osztály, Elvi Csoport, Terv Csoport, Ipari Osztály, Testületi Osztály, Különleges Munkáltatási Csoport (letartóztatottak és elítéltek foglalkoztatása), valamint Áruraktározási Csoport (tartalékolás).⁴⁶ A Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökségének Anyagtervezési Csoportfőnökségén 1951–52-ben több mint 110-en dolgoztak (ami a duplája volt az 1949-es létszámnak). A lassan a 200 ezer főt meghaladó létszámú hadseregnél is minden eszközre és anyagra kiterjedő központi irányítás érvényesült. Az anyaggazdálkodásban a szigorúan meghatározott normákhoz igazodva a hadianyagokon túl tételesen tervezték a ruházatot, a felszerelést és az élelmiszereket is. A felhasználandó anyagokat és eszközöket egy több ezer tételt tartalmazó cikklisztába rendezték, s ennek alapján történtek a megrendelések.⁴⁷ A túlzottan központosított tervezési rendszer természetesen komoly terhet jelentett a személyi állományra, általános volt a 12-14 órás munkaidő. A negyedéves, éves tervek, illetve beszámolók összeállítása idején pedig nem volt ritka, hogy 2–4 napig folyamatosan munkahelyükön tartózkodtak a tervezőrészlegek beosztottai.⁴⁸

Az erőfeszítések ellenére a vállalati mozgósítási tervjavaslatok csak 1952 végére álltak össze, így 1952-ben kizárólag az országos KR-keretterv született meg. Emellett számos részterületet érintő jogszabály és rendelkezés készült el, így például: *Villamosenergia korlátozásának tervezete; Háborús munkaerőszükségleti terv elkészítése; Fontosabb barlangok, tárók és pincék felmérésének és szétosztásának szabályozása; A Munka Törvénykönyvének módosítása mozgósítás esetére; Járvány elleni felkészülés terve; A hadiipari üzemekben foglalkoztatottak és családtagjaik ellátása mozgósítás esetén* stb. Ugyanakkor alapvető intézkedési tervek hiányoztak alsóbb szinteken: például hogy rendkívüli helyzetben hogyan működtetik a termelést csökkentett létszámmal, kevesebb járművel stb.⁴⁹ Időközben az Üzemgazdasági Tanács – lényegében belátva a totális mozgósítási terv kivihetlenségét – az 1953. évi KR-terv előkészítését illetően úgy fogalmazott: „A KR-terv az ország egész népgazdaságának terve legyen, azonban egyelőre csak a népgazdaság legfontosabb területeire terjedjen ki.” 1953-ban sem jutott messzebb az OT a keretterveknél. Emiatt a Honvédelmi Tanács (amely 1952 novemberében vette át az Üzemgazdaság Tanács feladatait⁵⁰) 1954. februári határozatában már eleve csak keretterv kidolgozására szólította fel az OT-t. A HT-határozat a minisztériumi KR-tervek elkészítése mellett néhány legdöntőbb hadiipari és közlekedési vállalat számára írta csak elő az átállási intézkedési tervek elkészítését.⁵¹

---

⁴⁶ Az OT szervezete. MOL M-KS 276. f. 116. cs. „T” 15. ö. e. Az 55/1951. sz. (II.25.) MT rendelet alapján 1951. március 1-jétől kezdte meg működését az Áruraktározási Hivatal (ÁRH), amely a nyilvános jogszabály szerint a kihasználatlan raktárok hasznosításával foglalkozott, valójában azonban a stratégiai tartalékolás megszervezése és a készletezés volt a feladata.

⁴⁷ *Szenesné*, 1978. 5. o.

⁴⁸ *Thürmer*, 1981. 21. o.

⁴⁹ A HT 114/10/1953. sz. határozata. Az ÚT fennállása óta hozott KR-határozatok felülvizsgálata. 1953. április 27. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

⁵⁰ Lásd erről részletesen *Germuska – Nagy*, 2004. 193–198. o.

⁵¹ A HT 21/23/1954. sz. határozata. Az OT 1954. évi KR-munkaterve, illetve Az 1954. évi KR-tervezés irányelvei. 1954. február 22. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

Az OT Általános Szervezési Főosztálya legfőbb gondja azonban ezekben a hónapokban nem a mozgósítási felkészülés, hanem éppen a hadiipar polgári termelésre való átalításnak megszervezése volt. A Rákosi Mátyás helyett miniszterelnökké kinevezett Nagy Imre ugyanis – az új szovjet irányvonalnak megfelelően – 1953 júliusában meghirdetett kormányprogramjában hadat üzent a túlhajtott katonai és nehézipari fejlesztéseknek, és a következő másfél évben levezényelte a szocialista blokk első konverziós programját.⁵² A megőrzendő és fenntartandó honvédelmi kapacitásokról 1953. november 30-án ugyan HT-határozat intézkedett,⁵³ azonban a tervhivatal hosszú hónapokon át halogatta a civil termelésre való átalítás részleteinek kidolgozását. E célra 1954 júliusában hoztak létre egy különbizottságot a kohó- és gépipari miniszter vezetésével, amelynek összefoglaló jelentését csak október 20-án tudta napirendre tűzni az MDP PB. Az „új szakasz” politikájának megfelelő határozatban radikális termékszerkezet-váltást írtak elő a hadiipari vállalatoknak a következő évre.⁵⁴ Így gyakorlatilag a legnagyobb mérvű profilváltás éppen akkora következett be, amikor Nagy Imrét leváltották és kizárták a politikai életből. Ugyanis 1953-hoz képest 1954-ben háromszorosára, 1955-ben pedig közel ötszörösére emelkedett a civil termékek kibocsátása a hadiipari szektorban. Ily módon a polgári termékek aránya az 1954. évi 35%-ról 1955-re 60%-ra emelkedett.⁵⁵

Révész Géza altábornagy, az OT 1954 novemberében kinevezett katonai elnökhelyettese mindezek ellenére változatlanul óriási apparátus felett rendelkezett. A tervhivatal 6 részlege foglalkozott továbbra is katonai, hadiipari és mozgósítási ügyekkel: Általános Szervezési Főosztály, Testületi Főosztály (hadsereg, BM, államvédelem), Középgépipari Önálló Osztály (hadiipar), Általános Gazdasági Iroda, Kapacitásellenőrzési Főosztály és Műszaki Fejlesztési Főosztály.⁵⁶

Az 1955-ös év ugyancsak lázas tervezőmunkával telt. Ugyanis nemcsak a II. ötéves terv előkészítése lépett újabb fázisba, hanem a formálódó Varsói Szerződés együttműködés részeként tízéves fejlesztési programot is ki kellett dolgozni. A Magyar Néphadsereg hosszú távú fejlesztési terveinek és az 1956–1964 közötti magyar katonai kiadások egyeztetése érdekében 1955 novemberében Bata István honvédelmi miniszter kíséretében Révész Géza OT-elnökhelyettes is Moszkvába utazott.⁵⁷ Majd december 23-án a magyar és a szovjet kormány képviselői Moszkvában jegyzőkönyvben rögzítették a Magyar Néphadsereg 1956 és 1965 közötti fejlesztései tervét, amelynek keretében 72,7 milliárd Ft-ot irányoztak elő a hadsereg fenntartására, beruházásokra és új beszerzésekre.⁵⁸ A nagyszabású fejlesztési programra való felkészülés érdekében 1956 első hónapjaiban

---

⁵² Lásd erről *Okvát*, 1998. 315–328. o.; *Germuska – Murányi*, 2001.

⁵³ A HT 240/20/1953. sz. határozata. A honvédelmi ipari kapacitások számbavétele, nyilvántartása és fejlesztése. MOL XIX-F-6-a 117. d.

⁵⁴ Az MDP PB ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 199. ö. e.

⁵⁵ KGM/B jelentés a Minisztertanács „B” [Honvédelmi Tanács] Titkárságának a középgépipar 1955. évi tervteljesítéséről. 1956. április 7. MOL XIX-F-6-dd 5. d.

⁵⁶ OT elnöki utasítás a főosztályok feletti felügyeleti jogkör módosításáról. 1954. november 7. MOL XIX-A-16-a 527. d.

⁵⁷ *Okvát*, 1998. 343. o.

⁵⁸ A jegyzőkönyv mindezekig nem került elő, ám az MN Vezérkar Anyagtechnikai Csoportfőnöksége részletes jelentésben számolt be az MDP PB-nek a kontraktusról. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 263. ö. e. 125–130. o. A terv részletes ismertetését lásd *Germuska*, 2007.

felülvizsgálták a hadiipari üzemek helyzetét. Áprilisban HT-határozattal rögzítették a hadiipari kapacitásokat, és számos intézkedés történt a mozgósítási felkészülés javítása érdekében is.⁵⁹ 1956 májusában szakértői szinten zajlottak a szovjet–magyar katonai-hadiipari tárgyalások a készülő II. ötéves terv fő irányairól. Ezek alapján Révész Géza altábornagy átiratban közölte a Kohó- és Gépipari Minisztériummal (KGM) a legfontosabb hadiipari termékek véglegesnek tekintett termelési keretszámait, és utasította a gyártás-előkészítés és a részletes tervezés megkezdésére.⁶⁰ A bizonytalan belpolitika helyzet és a magyar költségvetés pénzhiánya miatt azonban a fejlesztési program mégsem indult el, sőt, a néphadsereg megrendelései szinte a nullára csökkentek.

Az 1956. októberi forradalmat követően tovább csökkentek az OT katonai feladatai, mivel a magyar vezetés egyértelműen az életszínvonal gyors és látványos javítását tűzte célul, a néphadsereg technikai korszerűsítésére pedig teljesen háttérbe szorult. Az új hadsereg-fejlesztési tervek kidolgozása csak 1957–1958 fordulóján, erőteljes szovjet nyomásra kezdődött meg. A Honvédelmi Tanács 1958. január elején elrendelte a hadiipar állapotfelmérését,⁶¹ a tervhivatal erőfeszítései pedig főként arra irányultak, hogy a KGST keretében kibontakozó haditechnikai együttműködés milyen módon segíthetné a magyar hadiipar talpra állását.⁶²

Nemzetközi integráció és kooperáció

A nemzetközi katonai és hadiipari együttműködés legfelsőbb szintű koordinálása 1952 végén került az OT katonai részlegének feladatai közé. Szovjet tapasztalatok alapján Magyarországon is megalakult a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága, hogy gondoskodjék a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal meginduló gazdasági és tudományos együttműködésről. E titkárság azonban civil kormányzati szervként létesült, és jogosultságai nem terjedtek a ki a katonai ügyekre. Ezért az Üzemgazdasági Tanács utasította az OT elnökét, hogy szervezzon 3–5 fős nemzetközi hadiipari együttműködési csoportot közvetlenül a tervhivatal katonai elnökhelyettese alárendeltségében.⁶³

A Műszaki Együttműködési Csoport rövidesen megkezdte működését, de tekintettel arra, hogy Lengyelországgal és Romániával megkötöttek az első hadiipari együttműködési szerződések, a Honvédelmi Tanács szükségesnek ítélte a nemzetközi honvédelmi kapcsolatok egységes kezelését. 1953 márciusában ezért *A baráti államokkal folytatott honvédelmi vonatkozású gazdasági és tudományos-műszaki együttműködéssel kapcsolatos teendők ellátása* című HT-határozat úgy intézkedett, hogy a nemzetközi tárgyalások és szerződések irányelveit ugyan továbbra is a Honvédelmi Tanács határozza meg, de a tárgyalásokkal kapcsolatos napi feladatok ellátására egy állandó összetételű kormánybizottságot kell létrehozni: a Műszaki Együttműködési Bizottságot (MEB). Elnökévé Bíró

---

⁵⁹ A Honvédelmi Tanács 20/32/1956. sz. határozata. MOL XIX-F-6-a 118. d.

⁶⁰ MOL XIX-F-6-dd 7. d.

⁶¹ Kivonat a HT 5/108/1958. sz. határozatából. MOL XIX-F-6-kb 79. d.

⁶² A KGST hadiipari együttműködés 1956–1965 közötti időszakáról lásd részletesen *Germuska*, 2006.

⁶³ Az ÚT 201/50/1952. sz. határozata. Az együttműködés a honvédelmi ipar területén. 1952. november 17. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

Ferencet, a Középgépipari Minisztérium⁶⁴ első miniszterhelyettesét nevezték ki, és tagjai lettek Szuszki Károly ezredes, az OT katonai elnökhelyettese (Révész elődje), Horváth Mihály vezérőrnagy, a vezérkar anyagtechnikai csoportfőnöke, Háy László, a Külkereskedelmi Minisztérium (KKM) első miniszterhelyettese és az Általános Gépipari Minisztérium egy miniszterhelyettese. A néhány hónappal korábban létrehozott együttműködési csoport a MEB titkárságaként folytatta tovább munkáját.⁶⁵

A Honvédelmi Tanács 1953. októberi határozata mindezt azzal egészítette ki, hogy a honvédelmi együttműködés elvi irányítását a HT elnökének kezében kell összpontosítani. A Műszaki Együttműködési Bizottság felelős a kormány felé a nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségek teljesíthetőségéért, valamint a kötelezettségek teljesítésének szorgalmazásáért. A MEB-nek legalább kéthavonta ülést kell tartania az egyezmények végrehajthatása és az államközi tárgyalások előkészítése céljából.⁶⁶ A MEB 1954–56-ban gyakorlatilag havonta ülésezett, koordinálta és bonyolította a nemzetközi hadiipari együttműködés ügyeit.

Szervezeti változtatás igénye azt követően merült fel, hogy a keleti blokk kommunista és szocialista pártjainak 1956. júniusi moszkvai találkozóján született döntés alapján a hadiipari szakosítás és munkamegosztás összehangolására egy új állandó bizottságot hoztak létre a KGST-n belül: a Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottságot. E bizottság alakuló ülésére szeptember 23–28. között került sor Moszkvában.⁶⁷ Az erről szóló jelentéstervezetet meg is tárgyalta a Műszaki Együttműködési Bizottság, amely nevében is illeszkedni kívánt a nemzetközi trendhez. Az ekkor már Révész Géza, OT katonai elnökhelyettes vezette testület 1956. október 5-i ülésén úgy határozott, hogy javaslatot tesz a Honvédelmi Bizottságnak a MEB megszüntetésére, illetve azonos összetétellel és feladatkörrel a Hadiipari Gazdasági és Tudományos-műszaki Együttműködési Állandó Kormánybizottság megalakítására.⁶⁸

A Honvédelmi Tanács október 23-ig már nem ült össze, a forradalom leverését követően 1956. december 22-én kezdte újra munkáját. Bár a tanács formálisan nem döntött a kormánybizottság átnevezéséről, Révész altábornagy a Hadiipari Állandó Kormánybizottság nevében tett javaslatot a HT-nak a honvédelmi ipari gyártmányok exportjával kapcsolatban.⁶⁹ A kormánybizottság elnöki tisztségében 1957 márciusában Révész altábornagyot Horváth Mihály vezérőrnagy, a vezérkari főnök anyagtechnikai helyettese váltotta.⁷⁰ Furcsamód a koordináló testület másik nevét is rendszeresen használták, a Honvédelmi Tanács elé kerülő dokumentumokban is Műszaki Együttműködési Bizottságról beszéltek 1957 ta-

---

⁶⁴ Az önálló hadiipari minisztérium megszervezéséről az 1952. évi 1. törvényerejű rendelet intézkedett (1952. január 6.), másfél évvel később viszont megszüntette az 1953. évi VI. törvény, 1953. július 7-ével. A hadiipart KGM/B néven formálisan integrálták az ekkor újjáalakult Kohó- és Gépipari Minisztériumba (KGM).

⁶⁵ A HT 70/7/1953. sz. határozata. 1953. március 16. MOL XIX-F-6-a 117. d.

⁶⁶ A HT 216/18/1953. sz. határozata. A HT 70/7/1953. sz. hat. módosítása és kiegészítése. 1953. október 19. MOL XIX-F-6-kb 78. d.

⁶⁷ Kivonatos jelentés a Hadiipari Állandó Bizottság moszkvai tárgyalásáról. 1956. október 1. MOL M-KS 276. f. 66. cs. 43. ö. e.

⁶⁸ Jegyzőkönyv a Hadiipari Állandó Kormánybizottság 1956. október 5-én megtartott üléséről. MOL XIX-F-6-dd 59. d. A jegyzőkönyvben tévesen október szerepel.

⁶⁹ Lásd a HT 2/101/1956. sz. határozatát és a vonatkozó előterjesztést MOL XIX-A-98 I. d. 1. kötet.

⁷⁰ A HT 4/103/1957. sz. határozata, 1957. március 12. MOL XIX-A-98 I. d. 1. kötet.

vaszán.⁷¹A 1957 októberében a Honvédelmi Tanács formálisan is újjáalakította az ehelyütt éppen „Hadiipari Együtműködési Bizottságnak” titulált testületet a következő tagokkal: Horváth Mihály vezérőrnagy, elnök, Kolos Richárd KGM/B miniszterhelyettes, Sárdy Tibor ezredes, a Haditechnikai Intézet parancsnoka, Jávor Ervin ezredes, az OT Katonai Főosztálya vezetője, Horniák Nándor, KGM/B I. Iparigazgatóság, Pataki István, KGM/B II. Iparigazgatóság, Baki Ferenc KKM Műszaki Főosztály vezetője.⁷²

A nemzetközi együttműködés belföldi koordinációjára mind nagyobb szükség volt, mert a KGST Hadiipari Együtműködési Állandó Bizottsága 1957. decemberi moszkvai ülése nemcsak az 1965-ig szóló perspektivikus tervek, hanem a népgazdaság-mozgósítási tervek egyeztetésére is felszólította a tagországokat.⁷³ A keleti blokk kommunista és munkáspártjainak 1958. május 20–23-i értekezletének határozata alapján pedig megkezdődött a nemzetközi hadiipari kooperáció és munkamegosztás lehetőségeinek vizsgálata, majd az együttműködési keretek kialakítása. Ehhez az OT III. (Általános Szervezési) Főosztályának kellett összehangolnia a Magyar Néphadsereg igényeit, a Nehézipari, illetve a Kohó- és Gépipari Minisztérium alárendeltségébe tartozó haditechnikai vállalatok kapacitásait és a civil gazdaság lehetőségeit.

A két és sokoldalú együttműködésből adódó lehetőségek és köteleességek az 1959 decemberétől – három év szünet után – újraindított országmozgósítási („M”) felkészülésnél is nagy hangsúlyt kaptak. A Honvédelmi Tanács idevonatkozó határozata szerint az „M”-munka célja a népgazdaság valamennyi anyagi és szellemi erőforrásának mobilizálása Magyarország és a „baráti országok” háborús erőfeszítéseivel. Az „M”-felkészülés módszertana és az OT koordináló szerepe nem változott ezután sem, csak a magyar honvédelmi érdek mellé mindenütt odakerültek a Varsói Szerződésből eredő kötelezettségek is.⁷⁴ A hadiipari kapacitások újbóli teljes körű áttekintése, a kerettervek előkészítése azonban két évig húzódott, és csak a berlini válság nyomán gyorsult fel. Az OT 1961 végére tudta kidolgozni országos szinten a magyar gazdaság háborús mozgósításának legfontosabb mutatóit: a haditechnikai eszközök, a legfontosabb alap- és nyersanyagok, gépek és berendezések termelési, illetve export-import tervét.⁷⁵ Az egyes minisztériumok számára 1962 folyamán összeállított mozgósítási tervek a hazai fegyveres erők igényei mellett immár a többi Varsói Szerződés tagállam várható megrendeléseit is rögzítették.⁷⁶ A nemzetközi szerződésekben vállalt magyar kötelezettségek és szállítások kiemelt fontosságát a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága is megerősítette, amikor 1962 áprilisában napirendre tűzte az országmozgósítási tervezés rendszerét.⁷⁷

---

⁷¹ Lásd például a HT 8/104/1957. sz. határozatát: A MEB elnökének jelentéséről egyes hadiipari export kérdésekben. MOL XIX-A-98 1. d. 2. kötet.

⁷² A HT 1/107/1957. sz. határozata, 1957. október 15. MOL XIX-A-98 1. d. 3. kötet.

⁷³ 2. sz. jegyzőkönyv a KGST Hadiipari Együtműködési Állandó Bizottsága 1957. december 10–14. között Moszkvában megtartott üléséről. MOL XIX-F-6-dd 59. d.

⁷⁴ A HT 3/117/1959. sz. határozata. Az országmozgósítási munka felújítása. 1959. december 17. MOL XIX-F-17-s TÜK 17. d.

⁷⁵ Az OT Általános Szervezési Főosztálya előterjesztte a Honvédelmi Tanácshoz az 1962. évi „M”-terv fő előirányzatai tárgyában. Jóváhagyva a HT 9/137/1962. sz. határozatával. 1962. október 3. HL MN 1964/T 68/016/29/2 82. o.

⁷⁶ Előterjesztés[tervezet] a Honvédelmi Bizottsághoz. A NIM honvédelmi ipari kapacitásai és azoknak „M” időszakban való realizálásához szükséges intézkedések. 1962. május. MOL XIX-F-17-s TÜK 6. d.

⁷⁷ MSZMP PB 1962. április 19-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 263. ó. e. 1–2. o. A pb-határozat szerint mozgósítás esetére a következő tervekkel kell rendelkeznie az országnak: a fegyveres erők

A változatosan hol Műszaki Együttműködési Bizottságként, hol Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság néven funkcionáló testület 1963 októberéig működött, amikor a Honvédelmi Bizottság újjászervezte az addigra a KGM, a vezérkar és a KKM képviselőjére fogatkozott testületet. A korábbival megegyező feladatkörű Hadiipari Kormánybizottság (HKB) 5 taggal alakult újjá: a KGM és a KKM egy-egy miniszterhelyettesének, a vezérkar anyagtechnikai csoportfőnökének, a Honvédelmi Bizottság titkárság-vezetőjének (Tóth Károly) és az OT Általános Szervezési Főosztálya vezetőjének (Vértes János) részvételével.⁷⁸

A HKB ügyrendjét 1964 novemberében hagyta jóvá a Honvédelmi Bizottság. Egyidejűleg az Általános Szervezési Főosztály egy osztályvezetőjét bízták meg a kormánybizottság titkárságvezetői feladataival.⁷⁹ Az ügyrend szerint a HKB a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága magyar delegációjaként működött, továbbá képviselte Magyarországot a kétoldalú hadiipari és honvédelmi együttműködési szerződések alapján megalakult vegyesbizottságokban. A HKB a Honvédelmi Bizottságnak volt alárendelve, és működéséért annak volt felelős. A népgazdaság mozgósítási felkészüléssel kapcsolatos nemzetközi ügyek vitelével a szűkebb bizottság foglalkozott: csak az OT, a HM és a Honvédelmi Bizottság delegáltja. A HKB állandó és ideiglenes munkacsoportokat állíthatott fel, amelyek egy-egy részprobléma kivizsgálását végezték el. A HKB Titkárságának, amely szervezetiileg továbbra is az OT-n belül működött, feladata volt továbbá a kapcsolattartás a KGST Titkárság Hadiipari Osztályával.⁸⁰ A kormánybizottság elnöki teendőit ekkortól az OT mindenkori katonai elnökhelyettese látta el. A HKB átszervezésével 1964 végére létrejött és stabilizálódott az az intézményi struktúra, amely 1990-ig irányította a katonai-hadiipari ügyeket, és koordinálta az ehhez kapcsolódó nemzetközi együttműködést.

A tervezési rendszer reformja

Az 1960-as évek közepére a magyar gazdaságban számos válságjel mutatkozott, amelyek arra ösztönözték a pártvezetés pragmatikus szárnyát, hogy – 1953–55-höz és 1956–57-hez hasonlóan – ismét a szocialista rendszer korrekciójával kísérletezzon. A reformot azonban eleve a gazdaság területére kívánták korlátozni, és a várható ellenállástól tartva 1965–1966-ban mindvégig két alapkoncepcióval dolgoztak: egy „A” és egy „B” variánsal. Az „A” változat legfontosabb tézise az volt, hogy az utasításokat ki kell iktatni az irányítási rendszerből, közvetett szabályozással, az anyagi érdekeltségre építve és nagyobb vállalati önállóságra támaszkodva hatékonyabban lehet működtetni a gazdaságot.

„M”-terve, a fegyveres testületek „M”-terve, a népgazdaság „M”-terve (azon belül az iparé, a közlekedés és hírközlésé, az egészségügyi ellátásé és a lakosság ellátásáé), a meghagyás terve, a kitelepítés terve, valamint a légtalmon terve. Uo. 25–30. o.

⁷⁸ A HB 1/154/1963. sz. határozata. A hadiipari nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos munka országban belüli rendjéről és szervezetéről. 1963. október 16. HL HB iratok 2. d. A Honvédelmi Tanács 1962. május 2-án változtatta nevét Honvédelmi Bizottságra anélkül, hogy a testület hatás- és feladatköre módosult volna. Lásd a HB 1/138/1962. sz. határozatot A HB feladata és ügyrendje. HL HB iratok 1. d.

⁷⁹ A HB 2/165/1964. sz. határozata. A Hadiipari Kormánybizottság ügyrendjéről és a Kormánybizottság összetételében javasolt személyi változásról. 1964. november 18. HL HB iratok 2. d.

⁸⁰ A Hadiipari Kormánybizottság 1964. szeptember 10-i, 6/64. sz. ülésének jegyzőkönyvéből kivonat: a HKB ügyrendje. MOL XIX-F-17-s TÜK 13.d.

A „B” változat a tervutasításokat az irányítási rendszer lényegéhez tartozó és továbbra is megtartandó eszközként tekintette. Az előkészítő vitákban az „A” variáns kerekedett felül, és 1968. január 1-jével ez lépett életbe – a civil gazdaságban.⁸¹ A hadsereg gazdálkodására és a hadiiparban működtetésére – gyakorlatilag a „B” variánst megvalósítva – az utasításos irányítási rendszer finomított változatát vezették be.

A reform lényegi elemei már eldöntöttek voltak, amikor 1967 márciusában a Magyar Néphadsereg Vezérkara hatástanulmányban elemezte a várható következményeket.⁸² A terjedelmes jelentés szerint a centralizált és tervutasításos gazdálkodási rendszer megfelelő feltételeket biztosított mindaddig a hadiipari termelésnek és a háborús felkészülésnek. A védelempolitika szempontjából elsőrendű igény volt, hogy az új gazdasági mechanizmus megindításával sem gyengülhet az ország hadigazdálkodási potenciálja, és csak olyan gazdaságirányítási rendszer létrehozása engedhető meg, amely biztosítja ennek a potenciálnak a hatékony növelését. Leszögezték azt is, hogy a háborús gazdálkodásra való felkészülés nem lehet akadály a mechanizmusreform bevezetésének, és a mozgósítási felkészülés minden intézkedésének kompatibilisnek kell lennie az új feltételekkel.

A néphadsereg vezérkara ugyanakkor nehezményezte, hogy a különböző főhatóságoknál az 1950-es évek óta működő katonai főosztályok hivatásos tiszti állományú, de az adott intézmény alkalmazásában álló munkatársai immár nem képviselik megfelelően a HM és a honvédelem érdekeit. „Jelenleg már a katonai szakkáderek az összes HM-mel kapcsolatos tevékenységüket a »tényleges« munkaadójuk szemszögéből nézik és bírálják el. Ebből kifolyólag a HM és a népgazdaság egyes felsőfokú gazdasági irányító szervek (például OT, minisztériumok stb.) kapcsolatában különféle problémák jelentkeznek, melyek az új gazdasági mechanizmusban várhatóan tovább fog gyarapodni. Ezek a problémák abból adódnak, hogy egyes felelős gazdasági szervek helytelen gazdaságossági szemléletből kiindulva egyre gyakrabban háttérbe szorítják a honvédelmi érdekeket.”⁸³

A vezérkar a katonai osztályok-főosztályok meglévő rendszerét az említett hiányosságok miatt meg kívánta változtatni. Felvetette megszüntetésük lehetőségét is, valójában inkább a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök közvetlen irányítása alá kívánta őket vonni a kinevezés és a rendszeres beszámoltatás jogkörének átvételével.⁸⁴ A világ azonban nagyot változott az 1950-es évek eleje óta, a HM korántsem rendelkezett már olyan érdekérvényesítő képességgel, mint másfél évtizeddel korábban. Még az OT Általános Szervezési Főosztálya sem támogatta a felvetést, így a katonai főosztályok-osztályok lényegében változatlan formában megmaradtak 1990-ig.

Az OT-nak a szakigazgatás belső vitáinál sokkal komolyabb gondot okozott, hogy a részben piaci alapokra helyezett magyar hadiipar hogyan fog részt venni a KGST együttműködésben. A blokk többi országában ugyanis még a civil szektorban sem terveztek hasonló mélységű változtatásokat, nemhogy a hadiiparban. Ezért az Általános Szervezési Fő-

---

⁸¹ A mechanizmusreform kidolgozása során felmerült koncepciókról lásd részletesen *Vígvári*, 1989. Az 1968-as magyar reformról lásd még *Berend*, 1988.; *Kornai*, 1987.; *Pető – Szakács*, 1985.; *Révész*, 1990. A reformnak a hadiiparra gyakorolt hatásáról *Germuska*, 2004.

⁸² MN Vezérkara 4. Csoportfőnökség: A HM és a népgazdaság kapcsolatának várható alakulása az új gazdasági mechanizmusban. 1967. március. 1967. március. HL MN 1967/T 102/05/541.

⁸³ Uo. 61–62. o.

⁸⁴ Uo.

osztály eleve kizárta azt a lehetőséget, hogy a KGST keretében már megkötött nemzetközi megállapodásokból bármiféle gazdaságossági szempontok alapján ki lehessen hátrálni. Sőt, leszögezte, hogy „kötelezettségeink maradéktalan teljesítése alapvető feladat marad az elkövetkező, 1970-ig terjedő időre. A gazdaságossági szempontok újszerű vizsgálatát már most is fokozatosan, de főleg az 1970 utáni haditechnikai termelésnél és fejlesztésnél, az ezzel kapcsolatos nemzetközi együttműködésnél kell elvégezni.”⁸⁵ Sőt, Magyarország nemzetközi szerződéseiben vállalt haditechnikai kötelezettségeinek teljesítése érdekében 1967 márciusában az OT irányelvekben rögzítette az új gazdasági mechanizmus körülményei között érvénybe lépő munkarendet. Ezt röviddel később a Hadiipari Kormánybizottság határozatilag tette a haditechnikai nemzetközi együttműködés alapelveivé.⁸⁶

Ezen alapelvek figyelembe vételével dolgozta ki az OT Általános Szervezési Főosztálya *A fegyveres erők és testületek anyagi-technikai ellátásának, valamint a hadiipar tervezésének és gazdálkodásának elveiről a gazdaságirányítás új rendszerében* című előterjesztést, amelyet 1967 májusában hagyott jóvá a Honvédelmi Bizottság.⁸⁷ A HB-határozat bevezetőjében megállapította, hogy „a terület jellegéből adódóan viszonylag szélesebb körben kell az utasításos rendszert alkalmazni, [...] mert a Varsói Szerződés tagállamaként a kormány által vállalt nemzetközi kötelezettségek közvetlenül, vagy közvetve jelentős részét képezik e terület feladatainak, és ezek végrehajtását nem lehet kizárólag a közvetett gazdasági szabályozók hatására bízni”. Mindezek alapján a határozat kettős célt jelölt meg: egyrészt növekedjék a fegyveres testületek önállósága, és eszközeikkel szabadon rendelkezzenek, másrészt a gazdálkodás rendszere olyan legyen, hogy csak a legszükségesebb pontokon és mértékben térjen el a népgazdaság egészére érvényes mechanizmustól, az adminisztratív intézkedések ne zavarják a hatósági beavatkozásoktól mentes gazdasági szektort.⁸⁸

A határozat két fő részből állt: a fegyveres testületek anyagi és technikai ellátása tervezésének és gazdálkodásának elveiből, illetve a hadiipar tervezésének és gazdálkodásának elveiből.⁸⁹ A fegyveres erők ettől fogva – a civil szektortól eltérően – tervjavaslatban adták meg igényeiket az OT-nak, amely a népgazdasági terv fő arányai és a nemzeti jövedelem elosztására gyakorolt hatás figyelembe vételével véglegesítette a hadsereg és a belügy terveit. Az OT-nak ezen kívül tájékoztatnia kellett a Honvédelmi Bizottságot azokról a közvetett kiadásokról is, amelyek ugyan nem a védelmi kiadásoknál jelentkeznek, de kizárólagosan védelmi szempontok miatt szükséges megvalósításuk a polgári szektorban.

A hadiipari szektort érintő intézkedéseket az OT Általános Szervezési Főosztálya 1967 decemberében kiadott *A haditechnikai tevékenység új tervezési rendjének szabályozása*-című utasítása tartalmazta.⁹⁰ A kiemelt haditechnikai feladatokat a Honvédelmi

---

⁸⁵ OT Általános Szervezési Főosztály: Az új gazdasági mechanizmus alapelveinek érvényesítése a hadiipari nemzetközi együttműködésben. 1967. március. MOL XIX-F-17-s 40. d.

⁸⁶ Gazdasági mechanizmus reformjának előkészítésével kapcsolatban a fegyveres testületek, valamint a haditechnika területén a Honvédelmi Bizottság és Gazdasági Bizottság határozatok alapján elvégzendő további feladatok. 1967. augusztus. MOL XXIX-L-5-b 52. d.

⁸⁷ A HB 13/187/1967. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 112. d.

⁸⁸ Uo. Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz. 1–2. o.

⁸⁹ Utóbiról és az 1968. jan. 1-jétől érvényes hadiipari szabályozórendszerrel *Germuska*, 2004. 133–139. o.

⁹⁰ MOL XIX-F-17-s 25. d. A szabályozórendszer 1970–80-as évekbeli változásairól lásd *Csobay*, 1998.

Bizottság utasításjelleggel hagyta jóvá. A termelésről és elosztásról szóló résznél mintegy 30-40 utasításos termelési feladatot írt elő a HB a vállalatoknak. A többi hadiipari termék az úgynevezett számítási anyagban szerepelt részben konkrét mennyiségi, részben termelési érték előirányzatokkal. Az éves műszaki fejlesztési tervfejezetben szintén 30-40 feladatot rögzítettek utasításosan, féléves ütemezésben. Minden haditechnikai termékre szállítási szerződéskötési kötelezettség lépett életbe, az utasításos termékeknel a kötelezettség a mennyiségre és a határidőre is vonatkozott, egyéb haditechnikai termékeknel pedig a mennyiség és a határidő a gyártó és megrendelő fegyveres testület megálapodásán alapult.

A széleskörű változásokhoz illeszkedett az OT Általános Szervezési Főosztályának újjászervezése ugyancsak 1968. január 1-jei hatállyal. Az ettől fogva IV. számot viselő főosztály működési szabályzata a korábbiakhoz képest több elemző, analitikus és koordináló feladatot határozott meg. A szabályzat szerint a főosztálynak kellett megvizsgálnia a fegyveres erők és testületek közvetlen kiadásaira vonatkozó tervjavaslatokat, javaslatokat kellett kidolgoznia a közvetlen kiadások nagyságrendjére, a népgazdasági terv fő arányaira és belső összefüggéseire, a nemzeti jövedelem elosztására gyakorolt hatások elemzése alapján. A vizsgálat során kiemelt követelmény volt a mindenkori kül- és belpolitikai helyzet, a Varsói Szerződésből eredő kötelezettségek, a védelmi eszközök általános fejlődéséből adódó tényezők, és a népgazdaság teherviselő képességének sokoldalú politikai és gazdasági elemzése. Az érintett tárca (KGM, NIM, KKM, HM és BM) bevonásával kellett megterveznie a haditechnikai termelést és szolgáltatásokat a hazai és a Varsói Szerződés-tagországok haderői igényeinek kielégítése érdekében. A főosztálynak kellett összehangolnia a két- és többoldalú haditechnikai együttműködést is: a kölcsönös szállításokat, a nemzetközi munkamegosztást és kooperációt. Koordinálta, irányította és részben maga szervezte az ország mozgósítási felkészülésével kapcsolatos feladatokat: a tervezést, a tartalékolást, a haditechnikai kapacitások megőrzését, a hadszíntér-előkészítést stb. El kellett végeznie továbbá a partnerországokkal a mozgósítási előkészületek és tervek kölcsönös egyeztetését.

Az Általános Szervezési Főosztály legfontosabb ügykörei mindezek alapján a következők voltak:

- A fegyveres erők és testületek közép- és rövidtávú komplex terveinek összeállítása.
- A haditechnikai tevékenység – beleértve a hadiipari export- és importszállításokat is – közép- és rövidtávú tervszámításainak elkészítése, és annak alapján a kötelezően előírt haditechnikai feladatok meghatározása.
- A fegyveres erők és testületek, valamint a közvetlen honvédelmi célú (közlekedési, egészségügyi stb.) beruházások népgazdasági szintű tervezése.
- Béke és mozgósítási időszakban a katonai és hadiipari nemzetközi együttműködés koordinálása.
- A mozgósítási felkészülés tervezése.

A főosztály közvetlenül a tervhivatal katonai elnökhelyettesének volt alárendelve, és a következő egységekre tagozódott:

- Termelési Osztály, és azon belül Közgazdasági, illetve Műszaki Csoport – a haditechnikai termelés irányítására (7 fő);

- Testületi Osztály – a fegyveres erők és testületek ügyeinek intézésére (5 fő);
- Mozgósítási Osztály (11 fő);
- Együttműködési Osztály – a KGST keretein belüli hadiipari és tudományos együttműködés koordinálására, amely ugyancsak ellátja a Hadiipari Kormánybizottság Titkárságának feladatait (4 fő);
- Titkos Ügyiratkezelő Csoport (2 fő);
- Leíró Csoport – gyors- és gépírók (5 fő).

A részleg vezetését egy főosztályvezető két helyettesével és egyfős titkársággal látta el. A főosztály engedélyezett összlétszáma 38 fő volt.⁹¹

A gazdaság reformja, úgy tűnik, más védelmi kérdések újragondolását is elindította. A hagyományos fegyverekkel megívott, elhúzódó háború 1950-es években meggyökeresedett koncepciója sokáig uralta a stratégiák és tervezők szemléletét. Az atom- és rakétafegyverek elterjedésével azonban az 1960-as évekre világossá vált, hogy egy (atom)háború esetén aligha lesz felkészülési idő a hadigazdaságra való átállásra, és rendkívül nehéz lesz tervszerű gazdálkodást folytatni. Magyarország méretéből adódóan pedig szerények a „biztos háterszágba” való áttelepülés és visszavonulás lehetőségei. A magyar szabályozás 1964-es megújításakor mégis a korábbi koncepciót erősítették meg.⁹² A nemzetközi konzultációk és a hazai szakmai viták ugyanakkor arra ösztönözték a néphadsereg vezérkarát és a tervehivatalt, hogy a korszerű hadászati-hadművelti követelményekhez kell igazítani a tervezési és mozgósítási rendszert. A Vezérkar Anyagtervezési Csoportfőnöksége és Hadművelti Csoportfőnöksége 1969-ben terjesztette a vezérkari főnök elé az új hadászati-hadművelti koncepciót. Jövőhagyását követően ez a dokumentum volt a kiindulópontja az OT által irányított tervezőmunkának.⁹³

Ennek eredményét, a népgazdaság felkészítési elveinek és módszereinek új szabályozását 1971 szeptemberében hagyta jóvá a Honvédelmi Bizottság.⁹⁴ A határozat mellékletét képező, *A népgazdaság háborúra történő felkészítésének és mozgósításának alapelvei* című gyűjtemény tartalmazta a hadászati-hadművelti koncepció sarokpontjait is. Eszerint egy elkövetkezendő világháború a szocialista és a kapitalista világrendszer „döntő osztályháborúja” lesz, amelyben mindkét fél a másik rendszer teljes megsemmisítésére fog törekedni, a megsemmisítés alapvető eszközei pedig a rakéta atomfegyverek lesznek. Az elemzés szerint az ilyen háborúban az ellenség rakéta-atomcsapásainak egy részét eleve a háterszágba irányítja, a politikai és állami vezetés dezorganizálása és a háborús potenciál gyengítése céljával. A korszerű háború első időszaka, amikor korlátozott eszközökkel, hagyományos fegyverekkel, esetleg mellékhadászintereken folyik a küzdelem, várhatóan igen rövid lesz. Ezért a döntő atomcsapás bekövetkezése előtt legfeljebb napok vagy órák állnak rendelkezésre a fegyveres erők mozgósítására és a gazdaság átállításá-

⁹¹ Az OT Általános Szervezési (IV.) Főosztályának feladata, szervezet, létszáma. 1968. január. BM KI Miniszteri közvetlen iratok, 3986.

⁹² Lásd a HB 7/163/1964. sz. határozatát: A népgazdasági mozgósítási tervezésének irányelveiről. 1964. szeptember 24. HL HB iratok 2. d.

⁹³ Thürmer, 1981. 61–62. o.

⁹⁴ A HB 4/224/1971. sz. határozata. A népgazdaság mozgósítási felkészítése elveinek és módszereinek továbbfejlesztése. 1971. szeptember 24. MOL XIX-F-17-s TÜK 59. d.

ra. A döntő atomtevékenység időszaka ugyancsak rendkívül rövid lesz, jósolta a dokumentum, s hozzátette: „Nincs kizárva az sem, hogy ez lesz a háború egyetlen időszaka, különösen a kis országok esetében.” Befejező időszaka akkor lehet a majdani háborúnak, ha egyik félnek sem sikerül célját elérni az atomeszközökkel. A népgazdaság mozgósítása szempontjából mindezek alapján két fő szakasz lehet: a háborút megelőző időszak, s azon belül: felkészülési időszak, a nemzetközi feszültség fokozódásának időszaka, a háborút közvetlenül megelőző veszélyzetettségi időszak; illetve a háború időszaka.

A felkészülés időszakában kellett volna megvalósulnia a védelmi célú fejlesztéseknek. A feszültségek fokozódás idején lépett volna életbe a „Számítási év terve” (SZÉ-terv), amely a háborús termelésre való átállást hajtja végre 3–12 hónap alatt. A veszélyzetettségi időszakban a SZÉ-terv újabb intézkedései léptek volna érvénybe, megkezdődött volna a készletek és tartalékok fokozott feltöltése, az áttelepítések előkészítése stb. Háborús időszakban, a hadiállapot kihirdetését követően vagy amennyiben rakétacsapás éri az országot, megkezdődött volna a népgazdaság általános mozgósítása. A SZÉ-tervnek tételesen és természetes mutatókkal kellett tartalmaznia többek között a haditermelés felfutásával kapcsolatos feladatokat, a katonai és polgári cikkek termelését és elosztását, az egészségügy előirányzatait stb. A dokumentum szerint a mozgósítási felkészülés és a felkészülésbe bevont egyéb szervek munkájának koordinációjáért az OT felelt. A tervhivatal és a többi minisztérium feladatait tételesen és időszakokra lebontva határozta meg az utasítás közel 20 oldal terjedelemben.

A következő év során az OT Általános Szervezési Főosztálya összeállította *A minisztériumok, országos hatáskörű szervek alapvető gazdaságmorgósítási feladatai* című kötetet, amely hasonló szellemben, minden korábbinál részletesebben (mintegy 120 oldal terjedelemben) szabályozta a különféle hatásköröket és feladatokat.⁹⁵

Összefoglalás

A védelmi célú tervezés és az OT katonai részlege óriási utat tett meg 1948-tól 1971-ig. Az Üzemgazdasági Osztály, majd Általános Üzemi Főosztály – az ugyancsak szovjet minta alapján különféle minisztériumokban létrehozott katonai részlegekhez hasonlóan – a hadsereg meghosszabbított karja volt, amelynek beosztottai gyakorlatilag kettős alárendeltségben dolgoztak. A tervhivatalnak kellett megszerveznie a társadalom és a gazdaság militarizálását, és felkutatnia minden erőforrást a békeszerződésben engedélyezett többszörösen meghaladó méretű néphadsereg igényeinek kielégítésére. 1949-től a parancsuralmi gazdaságnak egy olyan végletes változatát kellett meghonosítani Magyarországon is, amely a békeidőszakot csak az elkerülhetetlen világháború felkészülési idejének tekintette, és rendkívüli helyzetekre is az utolsó csavarig meg kívánta tervezni a hadigépezet működését. A tervezésnek ez a totális modellje azonban 1951–52-re egyértelműen csődöt mondott.

Nagy Imre „új szakasz” politikája és a hadiipar időleges átállítása egyfajta adaptációs kényszert jelentett, és a civil lakosság érdekeinek fokozottabb figyelembe vételére ösztönzött. A reform ugyan 1955-ben elbukott, de megmaradt a haditechnikai vállalatok kettős profilja, és a védelmi kiadások és erőfeszítések soha többé nem veszélyeztették a

---

⁹⁵ 1972. június. MOL XIX-F-17-s 64. d.

magyar gazdaság működőképességét. Amikor 1958-ban újra napirendre került a hadsereg és a hadiipar kiemelt fejlesztése, az OT és annak Általános Szervezési Főosztálya volt az a köztes szervezet, amely megpróbálta összhangba hozni a honvédelem igényeit és a nemzetgazdaság lehetőségeit. Az OT-n belüli intézményi változásokból is jól látható a radikális nyitás a nemzetközi együttműködés felé. Kizárólag így lehetett ugyanis hosszú távon gazdaságossá tenni a magyar hadiipar termelést, és ellensúlyozni a korszerűsítéshez szükséges tetemes szovjet haditechnikai importot.

Az 1960-as évek közepére a gazdaság irányítói és a tervhivatal – civil és katona – szakemberei számára is egyértelművé vált, hogy a tervutasításos rendszer immár a növekedés gátja. A rendszer kereteit a haditechnikai vállalatok is feszegették, amelyek 1967-től a KGST-n kívülre is szállítani kezdtek. A gazdaságosság és a hatékonyság fogalmai a civil minisztériumok katonai főosztályait is „megfertőzték”, miközben a HM és a vezérkar egy 1950-es évek eleji, idejétmúlt ellátási és mozgósítási doktrínához próbált ragaszkodni. A hadsereg hatalma Magyarországon azonban 1967–68-ban már csak arra elegendő, hogy a tervutasításos rendszer fő elemeit fenntartsa a fegyveres testületek ellátásában. A piaci hatásokat azonban nem lehetett a védelmi szektor határainál megállítani, azok mind erőteljesebben érvényesültek. Különösen így volt ez a hadiiparban, ahol az egyetlen tisztán haditechnikai profilú vállalat a HM harcjármű-javító cége volt. A többiek számára viszont a civil megrendelések legalább olyan fontosak voltak, ha nem fontosabbak, mint a katonaiak. Az 1970-es évek elejére az OT Általános Szervezési Főosztálya – kis túlzással – egy olyan agytrösztté vált, amely együttműködési lehetőségeket keresve egyszerre figyelt keletre és nyugatra; egyensúlyozott a hadsereg igényei, az ipar expanziós elvárásai és az ország pénzügyi lehetőségei között; mozgósított és tartalékol; kockázatokat elemzett és stratégia koncepciókat készített.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barber et al.*, 2000. *Barber, John – Harrison, Mark – Simonov, Nikolai – Starkov, Boris*: The Structure and Development of the Defence-industry Complex. In: *Barber, John – Harrison, Mark* (eds.): *The Soviet Defence-Industry Complex From Stalin to Khrushchev*. Macmillan, London – St. Martin's Press, New York, 2000. (Studies in Russian and East European history and society. Published in association with the Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham) 3–32. o.
- Berend*, 1988. *Berend T. Iván*: A magyar gazdasági reform útja. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1988.
- Csobay*, 1988. *Csobay József*: A magyar hadiipar virágzása, 1968–1988. *Hadi-technika*, 1998. 2. sz. 76–82. o.
- Davies*, 2005. *Davies, R. W.*: Preparations for Mobilisation of the Soviet Economy in the 1930s. University of Warwick Department of Economics, 2005. (PERSA Working Paper No. 38)
- Dombrády*, 2003. *Dombrády Lóránd*: A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- Germuska*, 2003. *Germuska Pál*: A magyar hadiipar a hatvanas évek elején. In: *Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról*. (Szerk. *Rainer M. János*.) 1956-os Intézet, Budapest, 2003. 90–128. o.
- Germuska*, 2004. *Germuska Pál*: A haditechnikai termelés és az új gazdasági mechanizmus. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. (Szerk. *Rainer M. János*.) 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 126–160. o.
- Germuska*, 2006. *Germuska Pál*: Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965. *Hadtörténeti Közlemények*, 2006.1. sz. 54–70. o.
- Germuska*, 2007. *Germuska Pál*: Egy lépés előre, kettő hátra... In: *Szabó A. Ferenc* (szerk.): *A magyar hadiipar 1956-ban*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2007.
- Germuska – Murányi*, 2001. *Germuska Pál–Murányi Gábor*: *Ásó, kapa, kisharang*. Polgárosodó hadiipar, 1953–1955. *HVG*, 2001. szeptember 15., 67–69. o.
- Germuska – Nagy*, 2004. *Germuska Pál–Nagy Tamás*: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk* 49 (2004). 1. sz. 180–210. o.
- Izsák*, 1998. *Izsák Lajos* (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948–1956*. Napvilág, Budapest, 1998.
- Izsák – Kun*, 1979. *Izsák Lajos–Kun Miklós* (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Századvég, Budapest, 1994.
- Kornai*, 1987. *Kornai János*: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és valóság. I–II. *Gazdaság*, 1987. 2. sz. 5–46. o., 3. sz. 5–40. o.
- Lengyel*, 1979. *Lengyel György*: Az irányított gazdaság kialakulásának néhány tényezője Magyarországon. Különlenyomat a Budapest Főváros Levéltára Közleményei 1978. Budapest, 1979. 285–304. o.

- Markevich*, 2004. *Markevich, Andrei*: Planning the Soviet Defense Industry: the Late 1920s and 1930s. University of Warwick Department of Economics, 2004. (PERSA Working Paper No. 37)
- Okváth*, 1998. *Okváth Imre*: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Aquila, Budapest, 1998.
- Pető – Szakács*, 1985. *Pető Iván–Szakács Sándor*: A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Procacci*, 1994. *Procacci, Giuliano* (ed.): The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949. Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, Milano, 1994. Russian Centre of Conservation and Study of Records for Modern History.
- Révész*, 1990. *Révész Gábor*: Perestroika in Eastern Europe: Hungary's Economic Transformation, 1945–1988. Westview Press, Boulder, Colo, 1990.
- Samuelson*, 2000. *Samuelson, Lennart*: The Red Army and Economy Planning, 1925–40. In *Barber, John – Harrison, Mark* (eds.): The Soviet Defence-Industry Complex From Stalin to Kruschev. Macmillan, London – St. Martin's Press, New York, 2000. (Studies in Russian and East European history and society. Published in association with the Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham)
- Szenesné*, 1978. *Szenes Imréné*: Az MNVK Anyagtervezési Csoportfőnökség története. Kézirat, 1978. HL MN Különgyűjtemény.
- Thürmer*, 1981. *Thürmer Gyula*: A Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési és Közgazdasági Csoportfőnöksége története. Kézirat, 1981. HL MN Különgyűjtemény.
- Vígvári*, 1989. *Vígvári András*: Az 1968-as mechanizmusreform előkészítésekor felmerült két koncepcióról. *Fordulat*, 5. sz. 1989. 1–26. o.

Pál Germuska

FROM TOTAL MOBILISATION TO STRATEGIC PLANNING

The History of the General Organisation Department
of the Central Planning Board, 1948–1971

Summary

Strategic defence planning and the military department of the Central Planning Board, established in 1948, both went through several stages. The military department, similarly to other military sections set up – following a Soviet pattern – in various ministries, was indeed an undercover division of the army, with employees working in a dual subordination. The Planning Board was in charge of organising the militarization of the society and the economy, and it was responsible for exploring all resources to meet the claims of the People's Army, which was far bigger in size than what was authorized by the peace treaty. From 1949, an extreme version of totalitarian economy had to be introduced also in Hungary, according to which peacetime was merely considered as a period of preparation for an inevitable world war, and by the terms of which the activity of the war machine had to be planned in detail, even for states of emergency. That totalitarian model of planning, however, had clearly proved to be a failure by 1951–1952. The “new phase” policy of Prime Minister Imre Nagy and the temporary readjustment of the ordnance industry necessitated certain changes, and urged that the interests of the civilian population be taken into consideration to a greater extent. When the development of the army and the defence industry was given high priority again in 1958, the Central Planning Board and its General Organisation Department were the instruments of coordinating the needs of national defence and the possibilities of national economy. By the mid-1960s, it had become clear for both economists and the civilian and military experts of the Planning Board that the system had developed into being an obstacle to growth. In 1967–1968, the influence of the military was only enough to maintain the key elements of the system as far as the supplying of the armed forces was concerned. By the early 1970s, the General Organisation Department of the Central Planning Board had become a brain trust, looking for opportunities of cooperation in both the East and the West; balancing between the needs of the army, the expansion hopes of the industry and the financial position of the country; mobilising and reserving; analysing risks and creating strategic concepts.

Pál Germuska

DE LA MOBILISATION TOTALE À LA PLANIFICATION STRATÉGIQUE

L'histoire du Département de l'Organisation générale de
l'Administration nationale du Plan, 1948–1971

Résumé

La planification à des fins de défense et la section militaire créée en 1948 au sein de l'Administration nationale du Plan ont fait un chemin énorme. Le département, puis la direction générale militaire – comme les autres sections militaires créées dans des ministères suivant le modèle soviétique – étaient le bras prolongé de l'armée et leurs fonctionnaires travaillaient en double subordination. L'administration du plan avait pour mission d'organiser la militarisation de la société et de l'économie, ainsi que d'explorer toutes les ressources pour satisfaire les besoins de l'armée populaire aux effectifs largement supérieurs à ceux autorisés par le traité de paix. A partir de 1949, la

Hongrie était également obligée de mettre en place un système économique excessivement totalitaire qui considérait la période de paix comme un temps de préparation à la prochaine guerre mondiale inéluctable. Dans ce système, on cherchait à planifier le mécanisme de guerre jusqu'à la dernière vis et ce, même pour les situations extraordinaires. Mais ce modèle total de la planification a complètement échoué pour 1951–52. La politique de la »nouvelle étape« d'Imre Nagy et la re-conversion temporaire de l'industrie militaire traduisaient une certaine contrainte d'adaptation et incitaient à prendre en considération davantage les intérêts de la population civile. En 1958, lorsque le développement prioritaire de l'armée et de l'industrie militaire s'est retrouvé de nouveau à l'ordre du jour, l'Administration nationale du Plan et son Département de l'Organisation générale ont essayé, en tant qu'organisme intermédiaire, d'harmoniser les besoins de l'armée et les possibilités de l'économie nationale. Pour le milieu des années 1960, les dirigeants de l'économie et les experts civils et militaires de l'administration du plan se sont rendu compte que l'économie planifiée était désormais un obstacle à la croissance. En 1967–68, le pouvoir de l'armée n'était suffisant que pour conserver les éléments principaux de l'économie planifiée pour l'approvisionnement des corps armés. Pour le début des années 1970, le Département de l'Organisation générale de l'Administration du plan est devenu un brain-trust qui en cherchant des possibilités de coopération faisait attention en même temps à l'Est et à l'Ouest; essayait de trouver l'équilibre entre les besoins de l'armée, les attentes de l'industrie en terme d'expansion et les possibilités financières du pays; mobilisait et constituait des réserves; analysait les risques et élaborait des conceptions stratégiques.

Pál Germuska

VON DER TOTALEN MOBILISIERUNG BIS ZUR STRATEGISCHEN PLANUNG

Die Geschichte der Hauptabteilung für Allgemeine Planung des Nationalen Planungsamtes, 1948–1971

Resümee

Die auf die Verteidigung ausgerichtete Planung und die 1948 aufgestellte Militärische Abteilung des Nationalen Planungsamtes haben einen sehr langen Weg hinter sich gebracht. Die Militärische Abteilung, später die Militärische Hauptabteilung war – ähnlich wie die in den verschiedenen Ministerien aufgestellten Militärabteilungen mit der Nachahmung des Beispiels der Sowjetunion – der verlängerte Arm der Armee; die Beamten arbeiteten im Grunde unter einer doppelten Unterordnung. Das Planungsamt musste die Militarisierung der Gesellschaft und der Wirtschaft organisieren und sämtliche Ressourcen aufstöbern, um die Bedürfnisse der Volksarmee zu befriedigen, deren Stärke das Mehrfache der im Friedensvertrag Genehmigten war. Ab 1949 musste auch in Ungarn eine extreme Variante der diktatorischen Wirtschaft realisiert werden, die die Friedenszeit nur als eine Vorbereitungszeit auf den unvermeidbaren Weltkrieg ansah, und die Tätigkeit der Kriegsmaschinerie auch für Extremsituationen bis zur letzten Schraube planen wollte. Dieses totale Modell der Planung versagte jedoch bis 1951–52 eindeutig und vollständig. Die Politik des „neuen Abschnittes“ von Imre Nagy und die zeitweilige Umstellung der Kriegsindustrie bedeuteten eine Art Adaptierungszwang und spornten zur verstärkten Beachtung der Interessen der Zivilbevölkerung an. Als die stärkere Förderung der Armee und der Kriegsindustrie im Jahre 1958 erneut an die Tagesordnung gesetzt wurde, waren das Nationale Planungsamt und dessen Hauptabteilung für Allgemeine Planung die Zwischenorganisation, die versuchten, die Bedürfnisse der Landesverteidigung und die Möglichkeiten der Volkswirtschaft in Einklang zu bringen. Bis zur Mitte der 1960er Jahre wurde es auch den Leitern der Wirtschaft und den – Zivil- und Militär- – Fachleuten des Planungsamtes eindeutig, dass das Plananweisungssystem nunmehr das Wachstum

hemmt. Die Macht der Armee genügte im Jahre 1967–68 nur mehr dazu, die Hauptelemente des Plananweisungssystems in der Versorgung der bewaffneten Körperschaften aufrecht zu erhalten. Bis zum Beginn der 1970er Jahre wurde die Hauptabteilung für Allgemeine Planung des Nationalen Planungsamtes zu einem Brain-Trust, der – die Möglichkeiten der Kooperation suchend – gleichzeitig auf den Osten und den Westen achtete; er versuchte das Gleichgewicht zu finden zwischen den Bedürfnissen der Armee, den Expansionserwartungen der Industrie und den finanziellen Möglichkeiten des Landes; er mobilisierte und hielt in Reserve; er analysierte die Risiken und erstellte strategische Konzepte.

Пал Гермушка

ОТ ВСЕОБЩЕЙ МОБИЛИЗАЦИИ ДО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ

История Общего Организационного Отдела Венгерского Госплана, 1948–1971

Резюме

Планирование, проводившееся в оборонных целях, и военный отдел Венгерского Госплана, основанного в 1948 году, прошли гигантский путь развития. Военный отдел, впоследствии главный отдел – аналогично военным отделам, созданным в различных министерствах по советскому образцу, – был удлинённой рукой армии, подведомственные ему органы и работники практически работали в двойном подчинении. Госплан призван был организовать милитаризацию общества и народного хозяйства и изыскать все материальные источники для удовлетворения потребностей народной армии, многократно превышающие размеры, разрешённые в мирном договоре. С 1949 года в Венгрии также нужно было внедрить такой окончательный вариант диктаторской экономики, который рассматривал мирный период как время подготовки к неизбежной мировой войне, и намеревался спланировать до последнего винтика действие военной машины в чрезвычайный период. Однако эта тотальная модель планирования к 1951–1952 годам единозначно обанкротилась. Политика „нового этапа”, проводившаяся Имре Надь, и временный перевод на новые рельсы военной промышленности означали своего рода адаптационное принуждение и побуждали к более повышенному принятию во внимание интересов гражданского населения. Когда в 1958 году на повестку дня было вновь поставлено развитие армии и военной промышленности, именно Госплан Венгрии и его Главный Общий Организационный отдел были той промежуточной организацией, которая попыталась согласовать запросы обороны страны и возможности национальной экономики. В середине 1960 годов для руководителей народного хозяйства и специалистов Госплана – гражданских и военных – стало единозначно ясно, что диктаторская плановая система стала уже препятствием роста экономики. Мощество армии в 1967-1968 годах было достаточно уже только для того, чтобы поддерживать основные элементы плановой командной системы в снабжении вооружённых органов страны. К началу 1970 годов Общий Организационный Главный отдел Госплана превратился уже в такой мозговой трест, который в поисках возможностей сотрудничества одновременно следил уже за востоком и западом. Он балансировал запросы армии и экспансионные ожидания промышленности с финансовыми возможностями страны, мобилизовал и создавал резервы, анализировал риски и разрабатывал стратегические концепции.